

A szókincs kérdése a sztálini elmélet megvilágításában

SZTÁLIN elvtársnak „Marxizmus és nyelvtudomány“, „Válasz E. Kraszynnyikova elvtársnőnek“ c. döntő jelentőségű cikkei és júliusi levelei, amelyeket Szanzsejev, Belkin, Furer és Cholopov elvtársakhoz intézett, hatalmas, forradalmi jelentőségű fordulatot jelentenek nemcsak a marrizmus béklyóitól megszabadított szovjet nyelvtudomány, hanem általában az imperialista járom alól felszabadult népi demokráciák és az egész világ haladó nyelvtudománya számára.² ZSIRAI MIKLÓS megelőző előadásában már részletesen méltatta azt a nyelvtudományunkat felszabadító várva-várt segítséget, amelyet a hatalmas Szovjetunió és a béketábor lángeszű vezére nyújtott a dialektikus és történelmi materializmus alkotó továbbfejlesztésével nemcsak az elsősorban érdekelt nyelvtudománynak, hanem általában a társadalomtudományoknak.

Tudományunk elméleti alapjainak és legfontosabb elvi kérdéseinek a marxizmus-leninizmus módszerének mesteri alkalmazásával immár megtörtént tisztázása után, most már a magyar nyelvészeknek is az a feladatuk, hogy a sztálini elveket iránytűnek használva, haladék nélkül fogjanak hozzá a minden metafizikától, idealizmustól és kozmopolitizmustól mentes, a kultúrrorradalom ügyét, a dolgozó nép ügyét önként és szívesen szolgáló magyar nyelvtudomány megeremtéséhez. Tisztában vagyunk azzal, hogy a fejlődés széles országútjára kivezetett szovjet nyelvtudományra támaszkodva, saját hagyományaink legjavát továbbfejlesztve, igen sokat kell tanulnunk ahhoz, hogy egymást támogatva, a bírálat és önbírálat fegyverét forgatva, a sztálini nyelvelmélet elvi tisztaságához méltó munkákat, tanulmányokat írassunk.

Nekem ezúttal az az örömmel vállalt, megtisztelő feladat jutott, hogy a szókincs kérdésével kapcsolatban méltassam a sztálini elméletet s szerény kísérletet tegyek annak gyakorlati alkalmazására.

Mindenekelőtt külön ki kell emelnünk a marxizmus-leninizmus klasszikusainak s különösen SZTÁLIN elvtársnak a nemzeti nyelvek keletkezéséről, fejlődéséről és történelmi-társadalmi szerepéről szóló tanítását, hiszen a marriszták a nemzeti nyelv létezésének és szükségességének tagadásával a legsúlyosabb hibába estek, amibe vulgarizátorok eshetnek: szembehelyezkedtek a marxizmus tanításával. „A nyelvtudományban elterjesztették a nyelv osztályjellegéről szóló vulgarizáló és tudományellenes elméletet“ — írja ALEXANDROV³ — „tagadták azt a marxista tételt, hogy a nyelvet az egész

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni vándorgyűlésén 1950. október hó 29-én tartott előadás bővített szövege.

² Marksizim i voproszi jazikoznanyija. Izdat. „Pravda“ 1950.

³ Voproszi dialekticesztkovo i isztoricesztkovo materializma v trude I. V. Sztalina „Marksizim i voproszi jazikoznanyija“. Moszkva 1951. 6. l.

társadalom, a nemzedékek egész sora hozta létre, mint az emberi érintkezés eszközt, tagadták a népi tömegek szerepét a nyelv megteremtésében és az objektív világ fejlődési törvényeinek megismerésében; a nyelv fejlődésének történetével kapcsolatban pedig terjesztették a „stádiumok“ és „robbanások“ vulgáris, tudománytalan elméletét, ami egyenesen és közvetlenül az idealizmus mocsarába vezetett.“ A marrizmus azzal, „hogy tagadja a nemzeti nyelv létezését és szükségességét, valójában azoknak a burzsoá kozmopolitáknak malmára hajtotta a vizet, akik igazolni akarják a világuralomra pályázó, a népek leigázására, a népek nyelvének és kultúrájának megsemmisítésére törő angol-amerikai imperialisták politikáját“.⁴

A nemzeti nyelvet SZTÁLIN már 1913-ban megjelent „Marxizmus és nemzeti kérdés“ c. művében a nemzetet együttesen meghatározó ismérvek közé sorolja mint olyant, amely nélkül nemzeti közösség elképzelhetetlen.⁵ Kifejti továbbá, hogy a nép milliós tömegei a kulturális, politikai és gazdasági fejlődés terén csak anyanyelvükön, nemzeti nyelvükön érhetnek el sikereket s hogy a népeket beolvasztó imperialista politika, a nemzeti nyelveket és kultúrákat lebecsülő kulturális kozmopolitizmus ki van rekesztve a marxizmus-leninizmus fegyvertárából.⁶ Meskov, Kovalcsuk és más elvtársaknak válaszolva SZTÁLIN már 1929-ben közzétett „Nemzeti kérdés és leninizmus“ c. munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy „a nemzetek és nemzeti nyelvek rendkívül szívósak és óriási az ellenálló erejük a beolvasztási politikával szemben“. Történeti példái között már akkor hivatkozott a török beolvasztókra is, „akik kíméletlenebbek voltak minden más beolvasztónál — évszázadokon át gyötörték és nyomorgatták a balkáni nemzeteket, de nem tudták megsemmisíteni azokat, sőt ők voltak kénytelenek beadni a derekukat. A cári orosz oroszosítók és a német-porosz németesítők, akik kíméletlenség tekintetében alig különböztek a török beolvasztóktól, több mint száz éven át darabolták és gyötörték a lengyel nemzetet, mint ahogy a perzsa és török beolvasztók is évszázadokon át darabolták, gyötörték és irtották az örmény és a grúz nemzetet, de nem tudták megsemmisíteni ezeket a nemzeteket, ellenkezőleg, szintén kénytelenek voltak beadni a derekukat“.⁷ Mindezeket SZTÁLIN 1929-ben a nemzetek és a nemzeti nyelvek fokozatos egybeolvadásának KAUTSKY és mások által tévesen megvilágított kérdésével kapcsolatban veti fel s kifejti, hogy a nemzeti nyelvek csak a szocializmus világméretekben kivívott győzelme után engedik át helyüket egy minden nemzetre kiterjedő közös nyelvnek, amely a Holopov elvtárshoz intézett válasz szerint „nem lesz sem német, sem orosz, sem angol nyelv, hanem egy új nyelv, amely magába olvasztotta a nemzeti és övezeti nyelvek legjobb elemeit“.

Hogy mi a nemzeti nyelvek szívósságának, szilárdságának, óriási ellenálló erejének közelebbi magyarázata, azzal SZTÁLIN a huszas években még nem foglalkozott bővebben, mert akkor nem ez volt a soron lévő megoldandó

⁴ G. ALEXANDROV, A leninizmus kincses-tárának újabb nagyjelentőségű gyarapodása: Társadalmi Szemle 1950. szept. 671. l.

⁵ I. V. Sztálin Művei (Szikra) II. köt. 318. l.

⁶ Uo. XI. köt. 378, 387. l.

⁷ Uo. 379. l.

feladat. Ez a kérdés a Pravda-vitát lezáró fejtegetések során vetődik fel s nyer mesteri megoldást. Marr és követői azáltal, hogy a nyelv minden összetevőjét: az alapszókincset, a szótári szókészletet és a nyelvtani rendszert egyszerre és egyformán robbanásszerűen, hirtelen, ugrásszerűen változandónak tartották, lényegében a nemzeti nyelv szívósságának tényét tagadásba, azt hirdették, hogy a nyelv fejlődése éppúgy folyik le, mint a felépítmény fejlődése, a létező megsemmisítése és az új felépítése útján. SZTÁLIN elvtárs mindenekeelőtt az orosz és sok más nyelvre hivatkozva ragyogó érveléssel kimutatja, hogy marxista nem tekinti a nyelvet felépítménynek az alapon már azért sem, mert a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármely alap és bármely felépítmény. A nyelv szilárdságán és ellenállóképességén az erőszakos asszimilációval szemben egyes történészek csodálkozóni szoktak — mondja SZTÁLIN elvtárs, ahelyett, hogy erre megfelelő magyarázatot keresnének. A választ sztálini tömörséggel és vi'ágossággal így fogalmazza meg: „A nyelv szívósságát nyelvtani rendszerének és alapszókincsének szívóssága magyarázza.”⁸ Majd így folytatja: „A török asszimiláló évszázadokon át igyekeztek megnyomorítani, szétromlítani és megsemmisíteni a balkáni népek nyelvét. Ez alatt az idő alatt a balkáni nyelvek szótári szókészlete komoly változásokon ment át, sok török szót és kifejezést fogadtak be, voltak „integrációk” is, „differenciációk” is, de a balkáni nyelvek mindezt elviselték és túléltek. Miért? Azért, mert ezeknek a nyelveknek a nyelvtani rendszere és alapszókincse alapján megmaradt» (24).

A gazdasági rend, az alap megváltoztatása után semmi szükség nincs az alapszókincs, de a nyelvtani rendszer megsemmisítésére sem, hiszen ez különben is az emberek egymásközötti érintkezésének zűrzavarára, a társadalmi termelés megakasztására vezetne. Szinte hihetetlen, hogy a marxisták komolyan mérlegelték nemcsak „osztálynyelvtanok” megírását (ld. pl. L. P. JAKUBINSZKIJ munkáit), hanem a nyelv erőszakos, gyökeres megváltoztatását is. Pedig — és ez egyike a legnagyobb tanulságainknak a sztálini cikkek és levelek olvasása és tanulmányozása után — a nyelvnek nincsen egyetlen olyan összetevője sem, mely a régi kiküszöbölésének és az új felépítésének forradalmi útján változnék meg. Ez a megállapítás még a szótári szókészletre is érvényes, „amely a legérzékenyebb a változások iránt, majdnem szakadatlanul változó állapotban van, s eközben a nyelvnek, a felépítménytől eltérően, nem kell megvárnia az alap felszámolását — változásokat hajt végre szótári szókészletén az alap felszámolása előtt és függetlenül az alap állapotától”. (23.) Más szavakkal: a szótári szókészlet, mivel szakadatlanul változik, természetesen változik akkor is, ha a régi gazdasági rend forradalmi úton cserélődik fel az újjal, de ezek a szótári szókészletre szorító változások korántsem jelentik a szótári szókészlet, még kevésbé a nyelv forradalmi megváltozását. SZTÁLIN elvtárs nem ad igazat LAFARGUE-nak, aki szerint 1789 és 1794 között hirtelen nyelvi forradalom ment volna végbe Franciaországban: „Természetesen ezalatt az idő alatt a francia nyelv szótári szókészlete új szavakkal és új

⁸ A Szikra kiadásában megjelent fordítást (A Marxizmus-leninizmus Kis Könyvtára 63. 24. l.) itt javítanunk kellett. A zárójelben álló számok ennek a fordításnak az oldalain a utalnak.

kifejezésekkel egészült ki, eltűnt bizonyos számú elavult szó és néhány szó jelentése megváltozott — és több nem is történt. De az efféle változások semmiképpen sem döntik el a nyelv sorsát.“ (26.)

Fokozott mértékben áll a szívósság elve az alapszókincre és a nyelvtani rendszerre, mert ez a kettő „alkotja a nyelv alapját, sajátosságainak lényegét“ (24.) Az alapszókinccs a társadalmi rend változásai, a termelés, a kultúra, a tudomány fejlődése közepette „alapjában megmarad“ (23) s a mindenkori fejlődés igényeihez képest szolgálja a szótári szókészlet fejlesztésének ügyét.

Sztálin elvtárs a nyelvek kereszteződésének marrista elméletét cáfolva, ugyancsak rámutat az alapszókinccs és a nyelvtani rendszer szívósságára, mert a szocializmus világméretű győzelmét megelőző korban „a kereszteződés nem valamely új, harmadik nyelvet eredményez, hanem megőrzi az egyik nyelvet, megőrzi annak nyelvtani rendszerét és alapszókinccsét s lehetővé teszi számára, hogy saját belső törvényei szerint fejlődjék. (27.) Ebben a korban csak győztes és legyőzött nyelvek vannak, a győztes nyelvnek legfeljebb csak a szókészlete gyarapszik a legyőzött nyelv szókészletéből s ez a megállapítás teljesen megfelel annak a sztálini tanításnak, hogy a nyelv nyelvtani rendszere még sokkal lassabban változik, mint alapszókinccse. Hogy a legyőzött nyelvek csak többé-kevésbé gyér szókészletbeli nyomokat hagynak a győztes nyelvben, azt szépen bizonyítják nyelvünk besenyő-kún szavai, a bolgár nyelv bolgár-török, a spanyol nyelv ibériai, a francia nyelv gall, a balkánfélszigeti nyelvek ú. n. autochton eredetű szavai, stb.

Még egy fontos bizonyítékát kell itt megemlítenünk annak, hogy az alapszókinccs és a nyelvtani rendszer igen hosszú ideig, évszázadokig is megőrzi lényegét, sőt számos alapszó és nyelvtani sajátosság évezredekig is fennmarad, a szavak ragok, képzők mindenestre többé-kevésbé módosult hangalakokkal. Mi más lehetne ugyanis a nyelvcsoportok anyagi rokonságának magyarázata, mint az, hogy a közös alapnyelv alapszókinccse és nyelvtani rendszere: a régi minőség nem teljes mértékben kuszöbölödött még ki s bár az új minőségnek fokozatos és hosszas felhalmozódása következtében a nyelvcsoportok egyes nyelvei sok tekintetben „differenciálódtak“, az alapnyelvi szókészlet és nyelvtani rendszer még mindig átüt az új minőségben. Éppen azért üt át, mert nagyfokú szívóssága következtében évezredek vasfogának is bizonyos mértékben ellent tudott állni, mint pl. a finnugor nyelvek esetében. A marristák megfellekedtek ENGELSnek „az élő és holt rokonnyelvek figyelembevételéről“ írt szavairól,⁹ elhanyagolták, sőt elnyomták a nemzetek nyelvi rokonságának kérdését felvető kutatókat, holott „az olyan nemzetek nyelvi rokonsága, mint a szláv nemzetek, nem kétséges“ s „e nemzetek nyelvi rokonságának tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára lehetne a nyelvfejlődés történetének tanulmányozása terén“. (31.) Így vetődik fel az alapszókinccs kérdése a nyelvek anyagi rokonságával kapcsolatban.

Könnyű dolog a példák tömegén keresztül megmutatni, hogy a szótári szókészlet csakugyan a legérzékenyebb a változások iránt, mert „a nyelv közvetlenül az ember termelő tevékenységével van kapcsolatban éppúgy,

⁹ Anti Dühring: (Szikra.) 1948. 304. l.

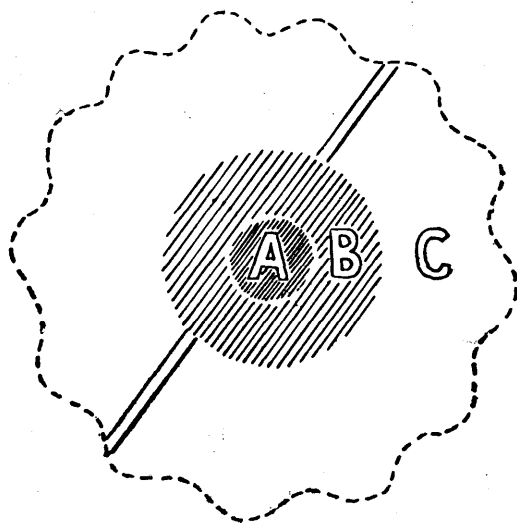
mint bármely más tevékenységével, munkájának kivétel nélkül minden terén“. (23.) A *kommunizmus* szó pl. még a felfelé ívelő kapitalizmus korában vált világszerte ismertté, az utópista kommunizmustól a marxi-lenini kommunizmusig tartalmilag is fejlődött még mielőtt akár egyetlen országban is felszámolta volna a kapitalista rendet a kommunisták vezetése dolgozó nép, élén a forradalmi munkásosztállyal. A gazdasági, politikai és irodalmi élet szakadatlanul több-kevesebb, hosszabb-rövidebb életű szót vet felszínre (*delizsánc, gumirádlí, obstrukció, boletta*; HUGO VICTOR nevéből a *hugolátrie* szó; THOREZ elvtárs 'Fils du Peuple'-jében: *pétainisme, vichysme, dénazification*; 1906-ban az egyház és az állam elválasztását rögzítő törvényt helyeslő katolikus polgárt Franciaországban *soumissioniste*-nek nevezték, stb., stb.), amelyek jönnek-mennek, anélkül, hogy a társadalmi rend közben megváltoznék. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után az orosz nyelv szótári szókészletében szintén számos változás történt, de ezek „semilyen törést sem okoztak a nyelvben“.¹⁰ А СОВЕЩАНИЕ elvesztette kapitalista-imperialista jelentését, nem jelent többé késhegyig menő ádáz konkurenciát, hanem a szocializmus építésének kommunista módszerét. „Az új élet építése“ — írja TELEGGDI ZSIGMOND¹¹ — „szüntelen új fogalmakat hoz létre és ezek megjelölésére új szavakat“. Ilyenek pl.: *élmunkás, rohammunka, munkaverseny, traktorállomás, béketábor, atomdiplomácia, gépállomás* (ez utóbbi a keletnémet demokratikus köztársaságban MAS = Maschinenausleihstation, a románban SMT: a *stațiune, mașină* és *tractor* kezdőbetűiből, stb.) A mi *kulákság* szavunknak a románban a *chiabur*-ból képezett *chiaburime* felel meg (ezt a származékot A Dictionarul Limbii Române még nem szótározza, ahogy nem ismeri a ma már használatos *deschiaburire, auto-deschiaburire* szavakat sem), a 'forradalmi éberség' *vigilentă revoluționară*, a 'tszcs' *gospodărie colectivă*, 'a szocialista munka hőse' *eroul muncii socialiste, combiner* 'kombájnos', stb. A lengyel *towarzysz*, a román *tovarăș*, a cseh *soudruh*, a szlovák *súdruh*, az albán *shoku* jelentése 'elvtárs' lett ('a kulákok elleni harc' albánul *lufta kundra kulakëvev*; 'kizsákmányoló' *shfrytëzonjës*; 'a szegény- és középparasztság' *fshatarësia e varfër dhe e mesme*, stb.). Általában elmondhatjuk, hogy a 'formájukban nemzeti', de 'tartalmukban, jelentésükben szocialista' szavak szép számmal gyarapították a népi demokráciákban beszélt nemzeti nyelvek szótári szókészletét, anélkül azonban, hogy e nyelvek sajátos lényege megváltozott volna.

A szótári szókészletről tudnunk kell, hogy a nyelv valamennyi szavát felöleli (словарный состав) s így teljes képet ad a nyelv mindenkori állapotáról: „minél gazdagabb és sokoldalúbb a szótári szókészlet, annál gazdagabb és fejlettebb a nyelv“. (22.) A szótári szókészlet azonban nem a maga teljes egészében van a „majdnem szakadatlan változás“ állapotában, mert legfőbb rétege: az alapszókinccs (основной словарный фонд) igen sokáig él és új

¹⁰ Sz. I. OZSEGOV, Az orosz nyelvfejlődés alapvonásai a szovjet korszakban: A Nyelv-tudományi Intézet Közleményei 1951. 3. sz. 16. l.

¹¹ Magyar Nyelvőr 1950. 72. l. Ld. még: BEKE ÖDÖN: A népi demokrácia új szavai. Uo. 277. l., KALLÓS EDE: Tervgazdálkodásunk szókinccséhez. Uo. 168. l.

szavak képzéséhez ad alapot, emellett jóval kevésbé bő, mint a szótári szókészlet s magvát a nyelv gyökérszavai alkotják (корневые слова). A szótári szókészlet tagozódását ezek szerint így ábrázolhatjuk:¹²

A = az alapszókincs magva: gyökérszavak

A + B = alapszókincs

A + B + C = szótári szókészlet

SZTÁLIN elvtárs a szótári szókészletet a nyelv építőanyagának mondja, amely nélkül nincs nyelv, de amely csak a nyelvtani szabályok segítségével válik alkalmassá arra, hogy gondolatainkat anyagi nyelvi burokba öltöztessük. Az alapszókincsnek viszont egyik legfontosabb sajátága az, hogy „a nyelv számára új szavak képzéséhez nyújt alapot“. (22.) Tehát építőanyag az alapszókincs is: a szótári szókészlet építőanyaga. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a gyökérszavak, a tőszavak az alapszókincs építőanyagát képezik. A *fagy* pl. építőanyaga a *fagyos*, *fagykár* szavaknak, a *fagyos* a *fagyosság*-nak stb.

Mielőtt arra a kérdésre próbálunk válaszolni, mi tartozik az alapszókincshez, félreérthetetlenül tisztáznunk kell, hogyan vonatkozik a nagyfokú állandóságot tanúsító alapszókincsre és főleg annak rendkívül időtálló magvára a dialektikának az a fejlődési törvénye, amely szerint nincsenek egyszer mindenkorra adott, változatlan „lényegek“, hanem minden a szakadatlan mozgás,

¹² E. ZUSZMANOVSKAJA és A. ISZKOZ egyszerűen három koncentrikus kört vesznek fel (Inosztr. Jaz. v Skole 1951. 2. füz. 28. l.), ami azonban nem szemlélteti kellőképpen az egyes rétegek közötti határok rugalmasságát.

változás, fejlődés állapotában van, az új a keletkezés, a régi az elhalás állapotában. A választ maga SZTÁLIN elvtárs adja meg, amikor megállapítja, hogy az alapszókinccs „igen sokáig él, évszázadokon át” s hogy *alapjában* marad meg, nem pedig a maga érintetlenül teljes egészében. Ugyancsak szem előtt kell tartanunk azt a fontos útmutatást, hogy az alapszókinccs évszázadok folyamán gyűlik fel (23.), ami szintén utal bizonyos, természetesen kisebb arányú változások ténylegesen ki is mutatható lehetőségére. Az alapszókinccs, bármilyen lassan, de szintén kívül, gyarapszik, egyes elemei el is avulnak s idegennyelvi hatások számára is hozzáférhető.

Helytelen volna tehát arra gondolnunk, hogy pl. nyelvünk alapszókinccse kizárólag finnugor eredetű szavakból áll, hiszen már az ilyenekül ismertek között is vannak olyanok, amelyek iráni eredetűek (*száz, méh, méz*, stb.), persze alig egynéhány. De még azt sem mondhatjuk, hogy csak a honfoglalás előtt meghonosodott különböző eredetű elemek tartoznak nyelvünk alapszókinccséhez (pl. az alán *asszony, híd*, bo'gár-török *dél, ökör, sár, szőlő*, stb.), mert hiszen a viszonylag szépszámú szláv szó (*barack, barázda, csütörtök, drága, ebéd, goromba, kovász, olaj, paraszt, rozsdá*, stb.), továbbá latin, német s egyéb eredetű szó is beolvadt alapszókinccsünkbe. Teljesen feledésbe merült viszont *or* 'tolvaj' (vö. *eloro*, *orvul*), *nap* 'anyós' szavunk, ami arra mutat, hogy a gyökérszavak állománya sem egészen mentes a változásoktól. A román nyelvek alapszókinccsébe gall és germán szavak hatoltak be, amelyek részben már a latinban meghonosodtak (pl. *carrus* 'szekér', *camisia* 'ing', *wrdan* 'figyelni, nézni', stb.). A baráti Román Népköztársaságban beszélt román nyelv alapszókinccsében ú. n. autochton és albán (*buză* 'ajak', *ceafă* 'nyakszirt', *sâmbure* 'mag', stb.) és jelentős számú szláv szó fordul elő (*brazdă*, 'barázda', *coasă* 'kasza', *mândru* 'büszke', *nevoie* 'szükség', *prag* 'küszöb', *rană* 'seb', *rapită* 'repcé', *stog* 'asztag', *taină* 'titok', stb.).

Még az alapszókinccs legellenállóbb rétegéhez: a testrészek elnevezéseikhez tartozó szavak sem mentesek a változástól. Így pl. *fej* szavunk megfelelői csaknem az egész finnugorságban fennmaradtak, a román nyelvekben azonban a latin *caput* és ennek származéka a *capitium-capitia* (spanyol *cabeza*) mellett a 'fej' jelentésűvé lett *testa* 'cserépedény' is elég gyakori (fr. *tête*, ol. *testa*, újprov. *testo*, stb. ld. MEYER—LÜBKE, REW). Hasonló jelenséget tapasztalunk a germán nyelvekben is: a német *Kopf* latin eredetű szó (< *cupa, cuppa* 'kupa, serleg') s csak az újfelnémet korban győzött a *Haupt* felett, amelynek megfelelői tovább élnek más germán nyelvekben (ang. *head*, holl. *hoofd*, kop, svéd *hufvud*, norv. *hode*, stb.). Nem érdektelen itt megemlíteni, hogy nyelvünkben is van a *kupa* szónak 'fej' jelentése (pl. *kupán* vágni, stb.). De vehetjük pl. *kéz* szavunkat is, mely a finnugor nyelvekben is általában megmaradt, míg az indoeurópai nyelvekben igen nagy a változatosság (pl. orosz *рука*, lat. *manus*, gör. *χεῖρ*, alb. *dorë*, stb.). A számniveknél is előfordulhat változás, idegen nyelvekből vett jövevény: míg pl. a román *o mie* 'ezer' latin eredetű, a 'száz' jelentésű *o sută* bizonyos hangtani nehézségek ellenére is csak szláv lehet.

Mivel az alapszókinccs nemcsak gyökérszókból áll, kétségtelenül ide-számíthatjuk azokat a közkeletű, évszázadokon keresztül fennmaradó és

továbbképzésre alapot nyújtó származékokat is, mint pl. *forró, forraszt*, sőt a Kazinczytól származó *forradalom* és a hasonló képzésű *társadalom* szót is. A két utóbbi kétségkívül nem keletkezésének pillanatától volt eleme az alapszókinsznek, ami arra mutat, hogy a szótári szókészletnek az állandó fejlődést tükröző s minduntalan felbukkanó új elemei idővel az alapszókinszbe olvadhatnak be, hogy tehát nincsen merev határ a szótári szókészlet *C*) és *B*) rétege között. Ma a *társadalom*-nak már származéka is van: *társadalmasít*, s nem tekinthetjük véletlennek, hogy BÁRCZI SzfSz.-ban a *forr* szócsaládjában ott szerepel a *forradalmasít*, de a *társ* szócsaládjában a *társadalmasít* még nem található meg. Persze nem ez az egyetlen szavunk, amely egyfelől származék, ugyanakkor pedig alapja további származékoknak, hiszen elvben minden származékszó továbbképzésére sor kerülhet.

Összetett szavakat sem zárhatunk ki eleve az alapszókinszből, legkevésbé a *testvér* (*fivér, nővér*), vagy akár *fokhagyma*-típusúakat, amelyeknek a legtöbb nyelvben egyszerű alapszó vagy gyökérszó felel meg (fr. *frère, soeur, aül*; ném. *Bruder, Schwester, Lauch*; or. *brat, szesztrá, csesznók*, stb.). Az alapszókinszhez tartoznak továbbá az elhomályosult összetételek is (pl. *jámbor, keszkenő, ünnep*, stb.), amelyek az elhomályosulás következtében gyökérszavakká válnak (*ünnepel, ünnepi, ünnepség*, stb.) s azt bizonyítják, hogy a szótári szókészlet *B*) és *A*) rétege között sincsenek merev határok. A gyökérszavak állománya néha elvonással is gyarapodhat (pl. *csend*). Arra is akad több példa, hogy valamely képzett szónak a képzője homályosul el s így a szó gyökérszóvá válik (ilyen pl. a német *Gift* szó, amely eredetileg a *geben* származéka), máskor a szintagmatikus határ elmosódása (pl. fr. *rançon* < < redemptionem) járhat hasonló eredménnyel.

Formális ismervek alapján tehát nem dönthető el valamely szónak alapszójellege. De sokszor eddig említett ismerveink alkalmazásával sem boldogulunk, vagy legalábbis nem fogunk boldogulni akkor, ha mindenáron „igen”-t vagy „nem”-et akarunk bizonyos tagadhatatlan tények rovására kieroszakolni. Nem vitás pl., hogy *vér* szavunk minden tekintetben eleget tesz az alapszó gyökérszó követelményeinek, többezer éves finnugor múltja mellett nyelvünk életében sokat és gyakran felhasznált építő anyagnak bizonyult; *vörös* alakpárja külön gyökérszóvá fejlődött (ebből faragták nyelvújítóink pl. a *vörheny* szót is), nagyszámú régi és új összetételben található (vérgyökér, vérmutatás, vérnyomás, véradás, véradó-állomás, stb.) s származékaiból is népes szócsalád kerekedik ki, amelyhez olyan már-már elszakadó szavak is tartoznak, mint *vércse, vérmes*. Első pillantásra nem ilyen világos a helyzet azoknál a szavaknál, amelyek ugyan máris közösek a társadalom tagjai számára, mert úgyszólván máról-holnapra váltak közismertté, új szavak képzéséhez is alapot adnak, de éppen újkeletűségüknél fogva nem rendelkezhetnek az alapszókinsz zömének azzal a tulajdonságával, hogy már hosszú évszázadok óta szolgálják a társadalom minden osztályát. Ilyen pl. *traktor* szavunk, amely mezőgazdaságunk fokozódó szocialista átszervezésével és gépesítésével kapcsolatban (1954-ben 26 100 traktornak kell dübörögnie földjeinken) vert tartós gyökeret s új szavak képzéséhez adott alapot (*traktorvezető, traktorvezetés, traktorista*, stb.). A *vontató*-val való helyettesítésének nem támadt

visszhangja,¹³ így tehát igen valószínű, hogy állandósulni fog s így eleget tesz majd annak a sztálini kritériumnak is, amely szerint az alapszókincs elemei igen sokáig élnek. Az alapszókincs évszázadok folyamán gyűlt fel s ez a folyamat a maga sajátosan lassú lüktetésével mindaddig tartani fog, míg csak a társadalommal együtt a nyelv is el nem hal, tehát most a mi korunkban is adva van az alapszókincs bizonyos mértékű gyarapodásának, módosulásának lehetősége. Az alapszókincs ilyen természetű elemeinek nem múltjuk, hanem jövőjük van. Alapszókincese természetesen annak a szocializmus világgyőzelme után az egységes övezeti nyelvek összeolvadásából kialakuló közös nemzetközi nyelvnek is lesz, amely tartalmazni fogja „a nemzeti és övezeti nyelvek legjobb elemeit”.¹⁴

Mi az alapszókincs viszonya az „osztály”-dialektusokhoz, zsargonokhoz, „szalon”-nyelvekhez? SZTÁLIN elvtárs kifejti, hogy a nyelv mint érintkezési eszköz egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát mintegy közömbösséget tanúsítva irántuk, de az egyes társadalmi csoportok, osztályok ugyanakkor igyekeznek a nyelvre rákényszeríteni saját szókészletüket, különleges kifejezéseiket. Ez azonban mit sem változtat azon az igazságon, hogy a sajátos szavakkal és kifejezésekkel telítődött „osztály”-nyelvek változatlanul megmaradnak zsargonoknak, dialektusoknak, amelyeknek nincs sem önálló alapszókincsük, sem pedig önálló nyelvtani rendszerük, mert mindez az egész nép közkincsét alkotó nemzeti nyelvből kerül ki. Éppen ezért kétségtelen, hogy pl. a XVII. sz.-i klasszikus francia nyelvet sem tekinthetjük külön osztálynyelvnek BRUNOT-val („La langue classique . . . avant d'être la langue des classes a été une langue de classe, créée par le monde et pour lui.”¹⁵), mert hiszen ennek a klasszikus nyelvnek sincs külön alapszókincese és nyelvtani rendszere s világos, hogy a nemzeti nyelv alapanyagából hozta létre a nemesség és a nagypolgárság. S itt GORKIJ szavaira is hivatkozhatunk, aki szerint az irodalmi nyelv sem más, mint a nagy írók tollán kifinomult, kiművelt nyelv.

Az egyes társadalmi csoportok, osztályok sajátos nyelvi jellegzetességeinek száma azonban igen csekély, „a szavak, kifejezések egész többi túlnyomó tömege, valamint szemantikájuk, közös a társadalom minden osztálya számára.”¹⁶ De még ezeket az osztályárnyalatú szavakat is az egész nép nyelvtani szabályai szerint használják, nem pedig holmi „osztálynyelvtan” nemlétező szabályai szerint. Hiszen a nyelvtan a szavak ragozásának szabályait megadva „nem konkrét szavakat, hanem általában szavakat, minden konkrétség nélkül tart szem előtt” (22.), ezek a szavak tehát lehetnek zsargonszavak is, a nyelvtani szabályok éppúgy érvényesek maradnak rájuk, mint az alapszókincs bármely szavára. Tudjuk, hogy pl. nemességünk a múlt században rengeteg latin szót elegyített egyébként magyar beszédébe és írásába s hogy, pl. a fanarióta korban az uralkodó osztály románul beszélő tagjai is bőven

¹³ BEKE Ö. írja erről a szóról: „Kitűnő szó! Minden elismerésünk annak, aki ezzel a pompás magyar szóval helyettesítette az idegen traktort. Csak most már tessék használni írásban és szóban!” Magyar Nyelvőr 1950. 278. l.

¹⁴ Marksizmus i voproszi jazikoznanyija. 47. l.

¹⁵ Histoire de la Langue française IV. köt. VII. l.

¹⁶ Marksizmus i jazikoznanyija. 34. l.

éltek grecizmusokkal, mindez azonban nem befolyásolhatta egyik nyelv alapszókinésének és nyelvtani rendszerének sajátos lényegét sem; a magyar nemesek és a román bojárok a maguk divatszavait is a magyar, illetve a román nemzeti nyelv nyelvtani szabályainak megfelelően használták, a divatszavak pedig csaknem maradék nélkül leperegtek az alapszókinés kemény burkáról.

Igen fontos megállapítása SZTÁLIN elvtársnak, hogy az osztálydialektusok, vagy zsargonok, nem lévén saját külön alapszókinésük és nyelvtani rendszerük, nem fejlődhetnek önálló nyelvekké. A nyelv létrehozója a társadalom valamennyi osztálya, száz meg száz nemzedék közös erőfeszítése s így azok a nyelvi elemek, amelyek nem szolgálják az egész társadalmat, hanem csak szűkebb osztályérdekeket, elkorcsosulnak, elpusztulnak, kiselejteződnek. Így kopik ki mindaz a sok néptől idegen nyelvi sallang, amit rancesoló arisztokraták, „disztingvált és abszolút úrinők“, „hiperkultúrált úrilányok“, „tökéletes gentlemanok“ próbáltak terjeszteni valamikor.

Végül a szótári szókészlet kérdésével kell még foglalkoznunk, amely az alapszókinés kérdéséről jóval egyszerűbbnek tetszhet, hiszen a szótári szókészletet „a nyelv valamennyi szava együttvéve alkotja.“ (22) Ez a körülmény azonban komoly nehézséget jelent a szótáríró számára, akinek állást kell foglalnia a szótárba felveendő szóanyag tekintetében s az anyaggyűjtést egy adott pillanatban le kell zárnia. A szótári szókészlet azonban — mint tudjuk — szakadatlanul változik, gyarapszik, bővül s ezért a szótárak, még a legjobbak is, szükségképpen már megjelenésükkor többé-kevésbé hiányosak. Az emberi gondolkodás, az ember megismerő tevékenysége állandóan működik s a nyelv mindezt regisztrálja szavakban és szavakból formált mondatokban. Fénelon annak idején megjegyezte, hogy a szótári szókészlet tetszés szerint nyújtható, vagy szűkíthető,¹⁷ de ezzel a megállapítással a szótáríró nem tud mit kezdeni. SZTÁLIN elvtárs útmutatása nyomán azonban eligazodhatunk ebben a kérdésben is, mert abból kiderül, hogy nem akármilyen nyelvről, hanem olyanról van szó, amely „mindig egységes volt és marad a társadalom számára és közös a társadalom tagjai számára“. (20.) A nemzeti nyelv szótárába tehát azokat a szavakat kell felvennünk, amelyek közösek a társadalom tagjai számára, amelyek közös ismeretére kell nevelnünk a társadalmat, amelyek közös ismerete nélkülözhetetlen a társadalom minden tagja számára. Az USAKOV szerkesztésében 1934—40-ben megjelent régykötetes orosz értelmező szótár Lenin Lunacsarszkihoz intézett levelének útmutatása alapján így határozza meg a szótár anyagát: „Az új szótár a jelenkori orosz nyelv szótára. Anyagának zömét klasszikus irodalmunk szavai. Puszkintól Gorkijig, továbbá a XIX. sz. folyamán kialakult és közkeletűvé vált tudományos, hivatali és irotnyelvi szavak képezik. De benne vannak az általában elfogadott új szavak is, egyebek között az ú. n. szlósno-szokrascsernije típusúak: колхоз, зарплата, különböző műszaki kifejezések — újak és azelőtt alig ismertek egyaránt, de amelyek napjainkban a szocializmus építésénck mindjártan kibontakozó fejlődésével egyre szélesebb körökben terjednek el, továbbá a társadalmi és politikai élet szavai.“ A szótár írói kiemelik művük normatív

¹⁷ HATZFELD—DARMESTER, Dict. Gén. I. köt. IX. 1.

jellegét, azt a szándékukat, hogy a nyelv tudatos használatára neveljék olvasóikat. Szótárunk: a harc fegyvere annak a nyelvnek a színvonaláért, melyen mindennap el-elbeszélget az irodalom, a sajtó a dolgozók millióival; fegyvere a Pártnak, amely Gorkij kezdeményezésére megüzente a háborút az orosz nyelv megrontóinak. A jó szótár is: a fejlődés és harc eszköze.

Az ellentét kedvéért érdekes megemlítenünk, hogy OZSEGOV egykötetes értelmező szótára mit *nem* vesz fel az orosz nyelv szavai közül: 1. a mesterségek szoros értelemben, tehát nem általánosan ismert műszóit, 2. a helyi nyelvjárások szavait, melyek nem tartoznak az irodalmi nyelv szókinchéhez, 3. a durva, vulgáris beszéd, valamint a bizalmas, családias nyelv szavait, 4. a jelenkori nyelvhasználatból kikopott régies szavakat, 5. a *Közébbiz*, *Ápisz*-típusúakat, hacsak valami köznyelvi jelentésük nem fejlődött, 6. a költői nyelv egyéni képzésű, egyéni jelentésárnyalatú szavait, 7. a köznyelvben csak szórványosan előforduló alakváltozatokat s végül 8. a különféle tulajdonneveket (személy-, földrajzi, stb. neveket). Általában tehát a *всеобщее употребление*, a közkelendőség, az általános elterjedtség, a minden osztályt, réteget, társadalmi csoportot átfogó nyelvhasználat elvének kell a szógyűjtésben érvényesülnie s ez érvényes az idegen szavakra is. S bár ez az elv már azelőtt is számos szótárban felbukkant, tudatában kell lennünk annak, hogy ma már gyökeresen megváltozott gazdasági, politikai és kulturális feltételek mellett kell alkalmaznunk. Most, amikor gyökeresen új, szocialista alkotmányunk is van már, mely biztosítja a munkához és a műveltséghez való jogot, a mi tervbevett értelmező szótárunknak a tömegek általános műveltségét elősegítő, az anyanyelv, a nemzeti nyelv tudatos, helyes használatát megkönnyítő, proletárdiktatúránk kulturális-nevelő funkcióját előmozdító, minden dolgozó számára nélkülözhetetlen segédeszközzé kell válnia. SZTÁLIN elvtárs a szótári szókészlet és az alapszókinch mesteri elemzésével, mint ezt már VINOGRADOV is hangsúlyozta a Bolsevik 15. sz.-ban megjelent tanulmányában, hatalmas segítséget nyújt a szótárkészítés elméletének és gyakorlatának s lehetővé teszi, hogy nyelvtudományunk, az újjászületett szovjet nyelvtudomány tapasztalatait értékesítve, a szocializmus építését szolgáló művekkel ajándékozza meg dolgozó népünket.

TAMÁS LAJOS